

gewogen broden betrof, nog niet zoveel, ruim 1%, maar een jaar later was dat percentage bijna verdubbeld. De cijfers voor latere jaren ontbreken maar het lijkt ons aannemelijk dat de stijging is doorgegaan. Dat de bakkers ook belangrijke extra-inkomsten kregen doordat veel mensen het distributiepakket niet konden aanschaffen, is daarentegen niet waarschijnlijk: wie dat pakket te duur vond, kocht als regel juist wél het brood waar hij recht op had. Heel wat bakkers kregen wél nevenverdiensten doordat zij ten behoeve van particulieren baksels maakten waarvoor de particulieren de ingrediënten ter beschikking gesteld hadden. Dan bleef ook nogal eens wat over dat zwart verkocht kon worden.

Ook naar de bedrijfsresultaten van groente- en fruithandelaren heeft het Economisch Instituut voor de Middenstand geen onderzoek ingesteld; wij achten het plausibel dat die resultaten gunstig waren: weinig levensmiddelen zijn op zulk een schaal zwart verkocht als groente en fruit. Eind '41 bleek bij een onderzoek bij honderdveertig groente- en fruithandelaren in de stad Groningen dat honderdtien zich niet aan de voorgeschreven prijzen hielden; wij zien niet in waarom het beeld elders in die tijd wezenlijk gunstiger zou zijn geweest, en evenmin waarom het in later jaren gunstiger zou zijn geworden. Integendeel: de groente- en fruitsector was, naast de textielsector (men denke aan de babypakketten), de enige waarop de overheid zich in de lente van '44 genoopt voelde, eigen verkoopcentra op te richten. In de groentewinkels was toen, aldus de Amsterdammer A. J. A. C. van Delft die zorgvuldig de zwarte prijzen noteerde, 'op de groentebonnen zelden iets anders beschikbaar dan wat sla en kool, kool en nog eens kool . . . Echter wisten diezelfde groentewinkels aan 'vertrouwde' klanten (vooral als deze iets hadden te ruilen of te schenken) nog wel andere groenten te verschaffen' – peultjes bijvoorbeeld, maar daarvoor moest men dan per kilo in plaats van de vastgestelde prijs van vier-en-dertig cent twee gulden betalen.¹

Bij de kruideniers steeg de gemiddelde omzet van f 32 000 in '39 en f 36 000 in '40 tot f 42 000 in '43, maar hier waren de winstmarges niet hoog; in '39 had de gemiddelde kruidenier er bij zijn bedrijf nog bijna f 200 op ingeschoten – in de jaren '40 t.e.m. '43 tezamen hield hij meer dan f 2 700 over, althans volgens de officiële cijfers. Wij nemen aan dat die te laag zijn. Anderzijds was er geen branche waarin men als gevolg van de vele soorten bonnen die men ontving, zoveel extra werk kreeg als die der kruideniers.

De bonnen voor melk, boter en kaas werden niet alle gepresenteerd – de

¹ A. J. A. C. van Delft: *Zwarte handel. Uit de bezettingstijd 1940–1945* (z.j.), p. 29.